

ZAHraniČNÍ ČEŠI JSOU SOUČÁSTÍ DĚJIN SPOLEČNOSTI ČESKÝCH ZEMÍ. A JAK V BUDOUCNOSTI?

(Stanislav Brouček)

Když vynecháme ne zcela přesné odhady Čechů nebo těch, kteří se hlásí ke svému češství nebo prostřednictvím sympatie k české kultuře se cítí být součástí jisté entity, které říkáme české etnikum, když tedy pomineme, zda to jsou skutečně dva milióny takovýchto příslušníků českého etnika, kteří žijí trvale, dlouhodobě nebo dočasně mimo Českou republiku, máme zde další důležitý problém, a to že příslušníci českého etnika jsou jednak velmi prostorově rozptýleni do všech koutů světa, a jednak pokud přihlížíme k jejich komunitnímu životu v současnosti, musíme respektovat, že se jedná o velice nesourodý celek z hlediska jejich historického vzniku. Jestliže jsme se v současnosti rozhodli říkat tomuto celku podle jeho etnického příznaku *diaspora*, pak tato diaspora má z výše naznačených historických souvislostí svého vzniku několik autonomních částí. Dovolím si je ve stručnosti připomenout:

1. Potomci migrantů z náboženských důvodů včetně jejich sekundárních (následných) migrací (třeba v polském Zelově) nebo hromadného řízeného přesídlení se strategickými záměry osídlit pohraniční oblasti bývalého rakouského mocnářství (Banát). Patří sem také potomci českých přesídlenců, kteří kolonizovali úrodnou půdu a přinášeli vyšší úroveň technologie v zemědělství (Ukrajina – Volyň) nebo sloužili k všeobecnému rozvoji nového státu příchodem inteligence do školství i průmyslu (Bulharsko). Tyto migrace probíhaly od 16. do 19. století.
2. Potomci migrantů ze sociálních příčin. Ti emigrovali především do USA a Vídně (a jejich odchody byly označeny jako dvě otevřené tepny českého národa, jak to nazval významný národohospodář a přední osobnost staročeské strany Albín Bráf), ale také do západní Evropy i dalších zemí světa. Tyto migrace se uskutečnily ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století.
3. Migrace, která byla politickou a také sociální reakcí na totalitní systém v bývalém Československu po mezních zvratech 1948 a 1968, kdy v zahraničí působila československá exilová centra usilující o návrat demokracie do jejich původní vlasti.
4. Novodobá migrace odcházející za životními, profesními a jazykovými zkušenostmi za hranice Československa po roce 1990 především do USA, dále

států západní Evropy a od druhé poloviny devadesátých let silně do Austrálie a Nového Zélandu.

5. Češi na Slovensku. Tato část patří bezpochyby do moderní české diaspory. Nevznikla sice emigrací, jako předcházející případy, avšak dnes po rozdělení Československa se ocitá za hranicemi České republiky.

A aby to nebylo málo, řešíme již minimálně od sametové revoluce další problém formulovaný do otázky: má či nemá „krajanské hnutí“, to znamená vlastní činnost krajanských komunit ve vztahu k původní domovině, své velké přirozené jednotící téma?

Přestože už pominuly důvody k přirozenému fungování takových jednotících témat, jako byl třeba boj proti nacistické okupaci za druhé světové války, mohli jsme po roce 1989 analyzovat z výpovědí exulantů, emigrantů či vystěhovalců, že ke společnému tématu stále hledají cestu. Bohužel, toto jejich úsilí nebylo až na malé výjimky českou politikou scénou a správou této země dostatečně vyslyšeno.

Když porovnáme postoje státu k migraci v meziválečném období první Československé republiky v letech 1918–1938 se dvěma obdobími po druhé světové válce, to znamená s obdobím 1948–1989 a se současným stavem po roce 1990, můžeme zvolit pro tyto periody základní témata, základní charakteristiky. Zatímco v meziválečném Československu existovala poměrně jasně formulovaná migrační politika směřující k ochraně vystěhovalců při relativně velké svobodě migrovat kamkoli,¹ tak v následujícím poválečném období do roku 1989 zákonná tendence mířila k opatření, která jednoznačně omezovala emigraci, přičemž některé zákonné úpravy pobytu v zahraničí přímo kriminalizovaly.

¹ Svobodu migrovat (vystěhovat se z pracovních a jiných osobních důvodů) do zahraničí zaručoval Vystěhovalecký zákon z roku 1922 obsahující i paragrafy k zamezení zneužívání této svobody například k podloudnému organizování migrací. Období od vzniku ČSR v roce 1918 až do poloviny roku 1924 se vyznačovalo pod vlivem euforie z nabyté svobody přesvědčením, že v migracích bude převažovat jednoznačně návrat krajanů do vlasti nad případným vystěhovalectvím (to se mimochodem opakovalo po roce 1945 a také po roce 1989). Navíc tyto domněnky živila řízená repatriace v cizině usedlých krajanů zpět domů do Československa pod správou ministerstev národní obrany, veřejných prací a sociální péče. Po vydání Vystěhovaleckého zákona došlo k redefinování migrační politiky. Odstartovaly to zájmy o ekonomické využívání československé zahraniční migrace k hospodářskému, popřípadě i politickému prospěchu československého podnikání mimo vlastní prostor. Střediskem formulování těchto snah byl Ústav pro hospodářské styky emigrační a kolonizační při Masarykově akademii práce (tzv. Emigrační ústav), založený již v polovině roku 1923. Hospodářské a politické využívání emigrace vrcholilo později v ustavení Meziministerské komise pro vystěhovalectví a kolonizaci při ministerstvu sociální péče v roce 1926. Zároveň světlo světa spatřila efemérní Česká kolonizační společnost, jejímž cílem bylo plánovitě usazování československých příslušníků na vybraných místech v cizině, a také Československý ústav zahraniční s hlavním úkolem podporovat krajany. Obě instituce vznikly v roce 1928 k desátému výročí republiky. V roce 1929 začala působit z iniciativy pozdějšího ministra zahraničí Kamila Krofity *Společnost pro studium národnostních otázek*, sdružující přední odborníky z různých vědních disciplín. Vedle snahy soustředit všechny názory a stanoviska národnostní problematiky ke společné diskusi v jednom centru, byla smyslem Společnosti podpora dosavadního státního a národnostního uspořádání ČSR a pokus o spolupráci „státního národa“, Čechů a Slováků, s ostatními etnickými skupinami v ČSR.

V posledních desetiletích s ohledem na předmět naší diskuse, tedy na vztah České republiky k zahraničním Čechům, nezaznamenáváme jednu ústřední tendenci, jedno iniciační centrum, nýbrž je to rozptýl do několika pokusů, v nichž sice nechyběla erudice a ani odhodlání posunout podstatu věci kupředu, avšak nakonec to vyznělo jako pověstná činnost v kruhu. Přesto můžeme období téměř celých posledních tří desetiletí periodizovat.

V prvním období v letech 1990–1996 byla váha problémů soustředěna kolem návratu exilu. Bylo to pochopitelné po sametové revoluci, kdy nová politická reprezentace měla přirozeně potřebu nově definovat a ustálit politické klima v zemi. Exil nabízel ochotně své služby a zkušenosti. Jenže stalo se, že návrat exilu do české, resp. československé reality se uskutečňoval nejprve překotně a byl přijímán nejednoznačně, čímž byl jeho vstup do české politiky zpomalován. Znamená to, že váha exilu ve společnosti po pádu komunismu byla spatřována poněkud protichůdně.

Na jedné straně ta část Občanského fóra, která vzešla z disidentského prostředí, s exilem zpočátku počítala při vládnutí v této zemi nebo exil minimálně vnímala jako velice cenný potenciál pro poradní sbor k instalaci demokracie po pádu komunismu. Naopak ta část Občanského fóra, která byla bez disidentské minulosti, se stavěla k návratu exilu opatrně až zdrženlivě a v konečném výsledku odmítavě. V tomto období vévodí téma „exil a domov“ s několika víceméně neúspěšnými pokusy o sblížení.

Ve druhém období v letech 1997–2006, kdy se ukazovalo, že „tzv. druhý život exilu po návratu domů“ nelze nastolit jako realisticky přijatelnou skutečnost, se pomalu rodila myšlenka revitalizovat tendenci z období meziválečného Československa o dvou větvích českého (resp. československého) národa: té jedné domácí v prostoru českých zemí (resp. Československa) a té druhé, která žije dočasně nebo trvale v zahraničí (v cizině). To období charakterizuje úsilí *hledání jednotné krajanské obce*.

Třetí období vymezené léty 2007–2018 zaznamenává občasný akcent přinutit politickou reprezentaci k novému institucionalizovanému vztahu státu k diaspoře. Dělo se tak především prostřednictvím iniciativy legislativního orgánu ČR jakým je Senát Parlamentu České republiky a konkrétně prostřednictvím Stálé komise Senátu PČR pro krajany žijící v zahraničí. V těchto letech se zjevilo téma moderní české diaspory. Obsahovalo nové komplexnější hledání vztahu českého státu k českým občanům v zahraničí, dále k lidem, kteří se hlásí k českému jazyku a kultuře bez rozdílu občanského poměru k ČR. Zodpovědnost za jejich všemožné potřeby realizované v režimu vzájemné důvěry a prospěšnosti včetně spolupráce v ekonomických otázkách měl převzít nový respektovaný institut (instituce,

institut, útvar vlády České republiky). Toto období je spojeno s tématem moderní české diaspory.

V poslední době právě akce pořádané ve spolupráci Etnologického ústavu AV ČR, Stálé komise Senátu pro krajanů žijících v zahraničí a zvláštního zmocněnce pro krajanů záležitosti Ministerstva zahraničních věcí ČR vedly k nadějněmu obratu v institucionalizaci vztahu ČR k diaspoře. Vláda ČR po senátní iniciativě schválila na svém zasedání 19. 4. 2017 (čj. 355/17) ustavení Mezirezortní koordinace krajanů problematiky a rozhodla o zřízení Mezirezortní komise pro Čechy žijících v zahraničí. Aby se tato Mezirezortní komise stala skutečným funkčním orgánem a aby později přerostla v instituci, Senát několikrát svolal zainteresované jednotlivce k debatám o smyslu a poslání této Mezirezortní komise. Etnologický ústav AV ČR dodával k těmto debatám za účasti politiků, badatelů a krajanů obsahovou náplň.

K formování moderní české diaspory přispěla celá řada faktorů. Především to byl po roce 1989 poměrně masivní odchod studentů, stážistů a mladých pracovníků do ciziny, kteří měli přirozenou potřebu výměny zkušeností s pobytem v zahraničí, k čemuž jim dopomohla vzájemná elektronická komunikace. Téměř denně vidíme utváření nových aktivit, vytváření nových internetových portálů nebo workshopů mladých Čechů žijících v zahraničí.

Můžeme se tak oprávněně domnívat, že v blízké budoucnosti dojde k obratu uvnitř diaspory. Zatímco se do období 2011 až 2013 předpokládalo, že by se měli noví migranti začleňovat do původních exilových a krajanů organizací, tak po tomto mezníku vývoj ukazuje, že by mohlo docházet k opačné tendenci, v níž by zmíněné aktivity migrace mladých (tj. těch mladých s občanstvím ČR odcházejících po roce 1989) počítaly i s účastí původních exilových a krajanů organizací. Zda tento obrat je už dnes skutečností, nebo zda tento druh symbiózy bude fungovat, ukáže blízká budoucnost.

Máme sice nový orgán (Mezirezortní komisi), avšak před námi leží hledání jeho účelného fungování s vědomím, že z hlediska státního významu spadá tzv. krajanů záležitost do širšího pole migrační problematiky. Dosud chybí politický akt, který měl podle našeho mínění a reakcí krajanů proběhnout již dávno, a to už na počátku devadesátých let. Mohlo to tehdy být vládní či prezidentské prohlášení o tom, jaké místo zaujímá česká diaspora ve státoprávním uspořádání ČR. Například slovenská ústava jasně definuje místo Slováků v zahraničí ve struktuře současné slovenské společnosti.

Prozatím můžeme uvažovat o zahraničních Čechách, o české diaspoře, jako o *společenství*, které lze charakterizovat ve třech úrovních, a to ovšem za předpokladu, že vynecháme příčiny a důvody té které skupiny konkrétních lidí k odchodu. Tyto příčiny a důvody jsou sice velmi určující i v dnešních postojích k České republice, avšak pochopitelně kromě důrazu na diferenciaci jednotlivých migračních proudů, hledáme také prostor pro společné postoje všech lidí českého původu, nebo těch hlásících se k české kultuře nebo k domovu svých předků.

Pokud zůstaneme u pojmu *společenství* a pokud to přijmeme třeba jako pracovní pojmenování, můžeme uvažovat o diaspoře:

jednak jako o svazku na základě *přátelství*, tedy můžeme tento princip považovat za pozitivní hodnotu,

dále jako o seskupení na základě *společného zájmu*,

a rovněž jako o potřebě *společného užívání nějakého vlastnictví* (kultury, tzn. jazyka, tradic apod.).

Zároveň je třeba zdůraznit, že současná ekonomická, kulturní a sociální orientace České republiky na zahraniční Čechy zatím nepřerostla v jasně formulovanou migrační a krajanskou politiku. Při formulaci této politiky bude nadále třeba počítat s tím, že jednotlivé části této diaspory mají vedle značného prostorového rozptýlení po celém světě a vedle toho, že se jej pokoušíme definovat jako *společenství*, mají také tyto jednotlivé skupiny různorodé pozadí svého historického vývoje. Bohužel, prozatím se toto úsilí nedostalo do programu, žádné politické strany, což jinak znamená, že jako politický problém neexistuje. Prozatím zbývá permanentní dialog akademické sféry s legislativou i exekutivou, avšak bez politického řešení...